

Paládi-Kovács Attila

IDŐREND, KRONOLÓGIA, PERIODIZÁCIÓ
AZ EURÓPAI ETNOLÓGIÁBAN

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁN

A 2010. május 3-án megválasztott
akadémikusok székfoglalói

Paládi-Kovács Attila

IDŐREND, KRONOLÓGIA,
PERIODIZÁCIÓ
AZ EURÓPAI ETNOLÓGIÁBAN

Magyar Tudományos Akadémia • 2013

Az előadás elhangzott 2010. szeptember 27-én

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN ISBN 978-963-508-680-1

© Paládi-Kovács Attila

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Pálinkás József, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

A népismeret eredetileg tisztán empirikus, leíró stúdium volt. Rögzítette, dokumentálta, rendszerezte és értelmezte a terepen a jelenben megfigyelhető társadalmi és kulturális jelenségeket, az emberi közösségek viselkedését, rítusait, tárgyi és szellemi javait, szöveges, zenei és táncfolklóráját stb. Írás nélküli népek megismerésében a *szinkrón* kutatási szemlélet mindmáig meghatározó; eredményes irányzatai a funkcionalizmus és a strukturalizmus. A 19. századi evolucionizmus, majd a kultúrtörténeti iskola és a 20. századi neoevolucionizmus történeti rekonstrukcióit az „ahistorikus”-nak mondott iskolák kritikája kísérte.

Merre tart az európai néprajztudomány? címen 2002-ben megtartott levelező tagi székfoglaló előadásomban vázoltam az európai etnológia újabb törekvéseit, kutatási irányzatait, az utóbbi negyedszázad vitáit és az ezekből levonható tanulságokat. Megjegyeztem, hogy az európai néprajz szemléletmódja és metodikája elsősorban a múlthoz fűződő viszony tekintetében különbözik a kulturális antropológia felfogásától és módszertanától. Európa néprajzi kutatásában uralkodónak mondható a *diakrón* szemléletmód, a jelent is gyorsan múlttá váló idősíknak tekintő történeti közelítés. Hozzátettem, hogy a történeti néprajznak nevezett irányzatot, a diakrón szemléletet az európai etnológia lényeges vonásának, megőrzésre érdemes erényének tartom.¹

Népi kultúra a történetírásban

Az utóbbi fél évszázadban a történeti néprajz megerősödésére Nyugat-Európában – német, angol, skandináv nyelvterületen – nagy hatással volt az *Annales* E. S. C.

¹ Paládi-Kovács Attila 2002: 133–134; Paládi-Kovács Attila 2001: 123–124.

folyóirat köré csoportosuló történészek munkássága. Marc Bloch, Georges Duby, Fernand Braudel, Robert Mandrou és mások munkáiban a néprajzi tematika, a népi kultúra, életmód és mentalitás vizsgálata az „eseménytörténet” ellenében kifejlődő társadalomtörténet-írás tárgyává vált. Az 1960-as években a köznépi kultúra a perifériáról bekerült a történelmi érdeklődés középpontjába az Anglia, Spanyolország, Németország történetéről szóló munkákban is. Európa nyugati felében egyre több olyan kérdés vetődött fel a történészek műveiben, amelyeknek a megválaszolása a néprajzkutatók ismereteit, közreműködését kívánta meg, és ezáltal visszahatott a néprajzi tematikára, kérdésfeltevésre, munkamódszereire is. A néprajzi szemléletmód változásához hozzájárultak az angol és a német gazdaságtörténészek nagymonográfiái, különösen a gazdasági válságok és konjunktúrák ciklikusságát leíró és elemző értekezések.² Az európai etnológusoknak a történelmi periódusokat, a változások folyamatát, az innovációk, az újító gócok szerepét, valamint az újításokat nagy fáziskéséssel befogadó vidékek, a város és vidék viszonyát elemző, a különböző archivális forráscsoportok (pl. inventáriumok, testamentumok, kontraktusok, canonica visitatiók, dézsmajegyzékek, periratok, céhiratok stb.) analízisét és kiértékelését elvégző kutatásai valódi, a rokontudományok érdeklődését kiváltó eredményeket hoztak.

Az európai etnológia szemléletmódját, történelmi irányultságát sokan idegenkedve, már-már ellenségesen fogadták. Hermann Bausinger 1969-ben *Zur Algebra der Kontinuität* című dolgozatában ingerülten kérdezte: „Vajon a néprajzos miért vesztegeti az idejét azzal, hogy hátrafelé néz, és egyszerre végzi el a történész és a régész munkáját? Az időszerű tények mellett vajon miért követi a 19. század rögeszméjét, amikor is a jelent mindig csak a múlttal való viszonylatában határozták meg és sohasem »önmagáért«?”³ A népi kultúra és társadalom történetével, a hagyomány és az örökség egykori változásával foglalkozó néprajzosok természetesen sohasem gondolták, hogy nekik kellene elvégezni a történészek és a régé-

² Burke, Peter 1991: 14; Klaniczay Gábor 1984: 24–25; Wiegelmann, Günter 1991.

³ Magyarul lásd Bausinger, Hermann 1982: 142.

1. Solymász ábrázolása egy permi ezüsstálon, 9. század
(László Gyula: *Régészeti tanulmányok*. Budapest, 1977: 316. nyomán)

szek munkáját. Sokat tanultak azonban a filozófusoktól. Hiszen a 18–19. századi gondolkodók, mint Hegel és Herder, pontosan tudták, hogy a jelen is történelem, és a jelen a múlttal belsőleg összefügg. Igaz, a történeti rekonstrukciókra törekvő evolucionista etnográfusok a 19–20. század fordulóján még úgy gondolták, hogy „a mindenkori jelenből indulunk ki, és különböző szakadékokon, hidakon, keskeny ösvényeken át haladunk a múlt felé”.⁴ Ezt azonban már régen felváltotta az a felfogás, miszerint az etnográfia – más történeti tudományokhoz hasonlóan – a törté-

⁴ Gunda Béla 1994: 16, 20.

nelem folyamatával párhuzamosan halad a népi kultúra, a hagyomány alakulásának vizsgálatában, és nem „hátrafelé néz”, mint a már idézett német szerző állítja.

A magyar néprajztudomány „történeti fordulata” jóval korábban történt, mint a francia, német, angol történészek népelet felé fordulása az 1960-as években. Nálunk az 1950-es évek elején már általánosan elfogadott volt, hogy a néprajz alapvetően történeti tudomány. Az a diszciplína, amelyik a nép életét, társadalmi szerveződését, etnikai összetevőit és a népi műveltség állapotát, valamint változását minden történeti korszakban vizsgálja. A néprajz tárgyának ez a meghatározása maga után vonta, hogy a vizsgálatás középpontjába nem a jelent állították, hanem a történeti rekonstrukciót, a tényleges történeti folyamatokat. Nem vetették el a néprajz őstörténeti hasznosítását sem, de idővel a prehistóriai érdeklődés hátrébb sorolódott. Ugyanakkor a néprajzi adatgyűjtés kiterjedt a jelen és a prehistóra közötti történelem teljes menetére, minden századára, korszakára és legtöbb periódusára. A korábbi statikus, geológiai történetfelfogást felváltotta egy dinamikus, a kulturális-társadalmi evolúció folyamatára, a változás megragadására irányuló kutatói törekvés. A jelenből visszatekintést is mindinkább felváltotta a történelem menetét követő vizsgálódás. Az egyes tárgyakra, jelenségekre leszűkített „nyomozás” mellett egyre céltudatosabban tűzték célul az összetartozó eszközcsoportokra, jelenségnyalábokra kiterjedő kutatást, egész korszakok, századok áttekintését, illetve egész kulturális rendszerek, struktúrák komplex néprajzi áttekintését.⁵

Vargyas Lajos *Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz?* című dolgozatában 1961-ben a történeti néprajzi vizsgálatok négy lehetőségét körvonalazta: a) Recens jelenségek leíró vizsgálata. b) Kultúrákőzi összehasonlító vizsgálat. c) Recens anyagból kiinduló, a történeti forrásokat kiegészítésként felhasználó visszatekintő vizsgálat. d) Írott (archivális) forrásból kiinduló önálló történeti-néprajzi elemzés, az úgynevezett „*sui generis*” módszer. Utóbbira Belényesy Márta és a középkori

⁵ Paládi-Kovács Attila 1991a; Paládi-Kovács Attila 1991b: 128.

anyagi kultúrával foglalkozó munkaközösség vizsgálati módszerét említette példának, mint akkor még Európában is páratlan történeti-néprajzi kutatást.⁶ A „sui generis” történeti módszert követő etnográfusok nem a recens jelenségek előzményeit keresték csupán, nem azokhoz válogattak adatokat a régi korokból, és nézőpontjuk sem volt többé visszatekintő, hanem a történelem menetével megegyező. Pontosan tisztában voltak azzal, hogy egy-egy korszak forrásai, forráscsoportjai nem a jelent, hanem keletkezésük korát segítenek megérteni, az akkor élt köznép életviszonyait, tudatállapotát, műveltségi szintjét tükrözik.⁷

A népi kultúrát alakító történeti folyamatok, a különböző történeti korok műveltségi javainak felismerése és leírása azonban korántsem olyan egyszerű, mint azt az eddig mondottak alapján gondolnánk. Különböző korok egymásra torlódó, egymás mellett vagy együtt élő emlékeit a szájhagyományozódás útján örökített népköltészet, a zene- vagy a táncfolklor világában nem olyan egyszerű datálni, korokhoz, periódusokhoz kötni, mint a művelődéstörténet, az építészet vagy a szobrászat alkotásait. Ami az épületeken látható, kézzel tapintható emléke, jól elkülöníthető stílusjegye a régi koroknak, azt akár az ókori alapítású városok egymásra rakódó, egymásra épülő falai között is könnyedén felismerjük. Másként áll a „történeti egymásmellettség” kérdése a néphagyományban. Ugyanis „a hagyományos formák, tartalmak nemcsak hagyományozódnak, hanem átépülnek, beleépülnek a születő újba: megváltozva változtatnak”. A különböző korokból fennmaradt kulturális javak együttélését, a régi és az új elemek kapcsolódását, egymásba épülését már Ortutay is törvényszerűnek tekintette. Nem abban látta a lényegi kérdést, hogy mikor vált uralkodóvá az úgynevezett „új stílus” a magyar népzeneben, hanem abban, hogy a 18–19. századfordulón bekövetkezett ízlésváltás nem törölte el a megelőző stíluskorszakok hagyományos formáit. Azok csupán háttérbe szorultak, de éltek tovább a diadalmaskodó új formák, új tartalmak mellett.⁸

⁶ Vargyas Lajos 1961: 8–11.

⁷ Paládi-Kovács Attila 1993b.

⁸ Ortutay Gyula 1971: 286.

Ezért helyes, ha szem előtt tartjuk, hogy a különböző korokban született stílusok, kulturális tartalmak és formák organikus, egymásra folyton ható *együttélése a népi műveltség alapvető tulajdonsága*. Adott korszak köznépi műveltsége évszázadok, évezredek kulturális örökségének nehezen rendszerezhető egyvelege, szinte áttekinthetetlen tárháza. „Mélységesen mély a múltnak kútja” – írta valahol Thomas Mann. Dömötör Tekla pedig nagyon jól tudta, miért ezt a mondatot választotta a magyar nép hiedelemvilágáról – széles európai kitekintéssel – írott könyve mottójául.⁹ A népi kultúrán, mint történeti képződményen igen különböző *műveltségáramlatok*, hatalmasságok és divatok hagyták rajta bélyegüket, és „egymástól távol eső társadalmi formációkra valló összetevők lelhetőek föl benne, olykor szinte kibogozhatatlanul összefonódva”.¹⁰ Ezért nem vizsgálható a köznépi műveltség világa csupán a leíró történettudomány, az eseménytörténet kronológiai módszerével. Ezért nem olyan egyszerű szakunk, az európai etnológia számára a korszakhatárok, a történeti fordulópontok kitapintása, a művelődési folyamatok periodizációja sem.

Időrend, történeti rétegek, relatív kronológia

Korai történeti korok műveltségi állapotát vizsgálva a néprajznak nincs lehetséges abszolút pontos datálásra vagy akárcsak hozzávetőleges korszakolásra. Ezért az őstörténeti korok műveltségi javaival foglalkozó szakoknak (régészet, nyelvtörténet, paleoetnográfia) be kell érniük a relatív kronológiával. Ez azt jelenti, hogy bizonyos tárgyak, anyagok, technikák egymásutánja, bizonyos kulturális és nyelvi rétegek egymást követő sorrendje megállapítható anélkül, hogy pontosan tudnánk, mikor történt az egymásra rétegződés.¹¹ Az összehasonlító módszerrel végzett *rétegtörténeti kutatás* nem csupán a természeti népek és a régészeti kultúrák vagy korai nyelvállapotok megközelítésében lehet eredményes. Ismeretes, hogy

⁹ Dömötör Tekla 1981.

¹⁰ Kósa László 1998: 78.

¹¹ Vargyas Lajos 1961: 14; Barabás Jenő 1963: 102; Svensson, Sigfried 1973: 49–52; Paládi-Kovács Attila 1993a: 20.

Jankó János a magyar halászat eredetét vizsgáló monográfiájában (1900-ban) a tárgycsoportok fejlődési sorát, a tárgy történet korszakait kapcsolta a magyar etnogenezis akkor ismert korai periódusaihoz, a halászati terminológia Munkácsi Bernát által meghatározott nyelv- és szótörténeti rétegeihez. Jankó öt történeti réteget különített el (ugor kori, ótörök, Pontus vidéki görög, honfoglalás előtti orosz, honfoglalás utáni német réteg), és összekapcsolta az összehasonlító nyelvtudomány és az összehasonlító tárgyi néprajz eredményeit.¹²

A magyar zene őstörténetét és a szövegfolklor korai alakulását világtották meg a Volga–Káma vidékén élő finn népek, az Urálon túli obi-ugorok zenéjét feltáró és a magyar dallamok legkorábbi elemeit, egyezéseit összehasonlító állapító elemzések. Vargyas a magyar zene honfoglalás előtti rétegeiről azt állapíthatta meg, hogy „mai népzenei hagyományunknak számbelileg is igen tekintélyes része, néprajzi, történeti és esztétikai jelentőségét tekintve pedig annak *legsúlyosabb rétegé*”.¹³ A magyar zene ősforrásait kutató Paksa Katalin már nem egy, hanem több réteget különített el a honfoglalás előtti korokban. Legkorábbi a „történelem előtti, archaikus réteg”, amelyet időben követ az „ugor kori ősréteg”, azt pedig az „ótörök ősréteg” két jellemző stílusa. E három réteg mellett – negyedikként – megkülönbözteti a „nemzetek feletti” ősréteget, a pszalmódizáló stílust is.¹⁴ Ez több mint, amit Kodály és tanítványai egykor csak remélhettek.

Itt kell megjegyezni, hogy az egyes műveltségi komplexumok időrendje, *relatív kronológiája* hozzásegíti a kutatást a kulturális fejlődés, a gyarapodás és a fogyatkozás, az elavulás folyamatának a megismeréséhez. Esetenként megteremti a későbbi pontosabb datálás előfeltételét is. Az időbeli rétegződés feltárása a funkcionális szempontú kutatást éppúgy szolgálja, mint a történeti érdekű vizsgálatot. Zenei példánknál maradván említem azt a feltevést, miszerint a kereszténység

¹² Jankó János 1900: 581.

¹³ Vargyas Lajos 1980: 232.

¹⁴ Paksa Katalin 1999.

felvételét követően a magyar zene „ősrétegének” a legarchaikusabb, kezdetleges elemei szorultak ki leghamarább (pl. sámánénekek, varázsló szertartással, áldozattal kapcsolatos énekek, hősénekek, mitológiai dalok). Mégis, e nélkül is milyen gazdag a 11. század előtti zenei örökségünk. Kodály metaforáját juttatja eszünkbe: „Egyik kezünket még a nogáj tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach és Palestrina”.¹⁵

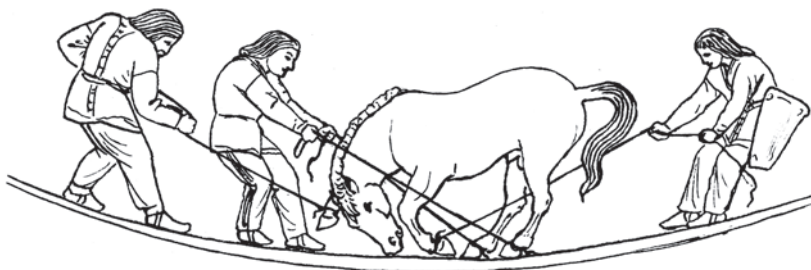
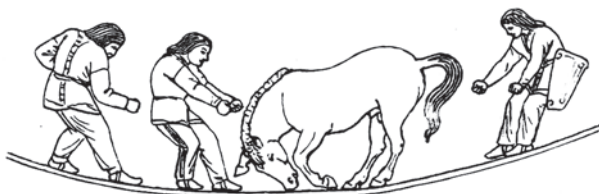
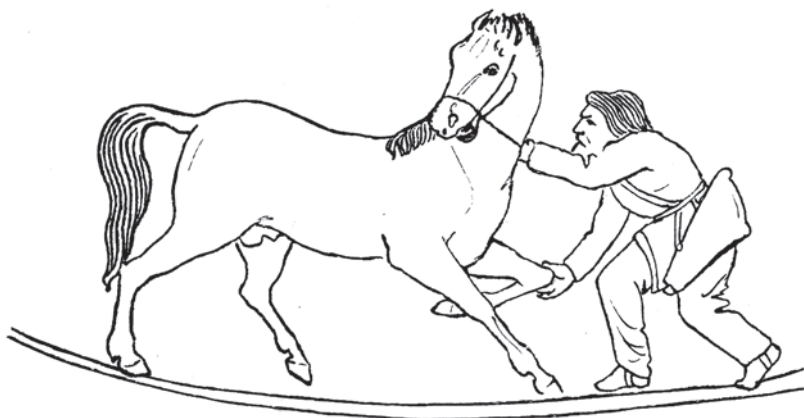
Évszámok, századok – abszolút kronológia

Az abszolút kronológia szükségességéről az etnológia angolszász és német nyelvű szakirodalmában még a 20. század első felében is megoszlottak a vélemények. Nálunk Herman Ottó 1909-ben *A magyarok nagy ősfoglalkozása* című kötetében az állattartó gazdaság és kultúra köztörténeti forrásait, archivális dokumentumait rendezte kronológiai rendbe a 9. századtól a 19. századig. Ez a pozitivista adattár máig megőrizte forrásértékét, de értelmezését, tartalmi kiaknázását Herman nem tudta elvégezni. Így is igazolta az előszóban megfogalmazott tételét, miszerint „a tárgyi ethnographia történelem nélkül szükségképpen ellaposodáshoz vezet – és megfordítva: a történet, megfelelő vonatkozásaiban, tárgyi ethnographia nélkül sok tekintetben homályos marad”.¹⁶ *A magyar pásztorok nyelvkincse* címen 1914-ben megjelent szótárjellegű munkájában aztán kamatoztatta történeti forrásait, mert megadta a szakszavak korai, főként 16–17. századi forráshelyeit, és ezzel nagy szolgálatot tett az akkoriban fellendülő szótörténeti kutatásoknak. A történettudomány oldaláról Tagányi Károly és Takáts Sándor munkái animálták az etnográfus szerzők történeti érdeklődését, és terjesztették ki olyan tárgykörökre, mint a vérségi, rokonsági kapcsolatok, a község és a földközösség, az öröklés, a hazai élő jogszokások stb.¹⁷ Kiváló bevezetést adtak mind a középkor, mind a kora újkor Magyarországnak társadalom- és művelődéstörténetébe, régmúlt századok

¹⁵ Kodály Zoltán 1939/1984: 55; Vargyas Lajos 1980: 1.

¹⁶ Herman Ottó 1909: XII.

¹⁷ Tagányi Károly 1919.

2. Szkita méndöntés ábrázolása egy görög vázán és Herman Ottó megfejtése
(Herman Ottó: *A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok.* Budapest, 1909: VII. tábla nyomán)

„népéletébe”. Érthető, ha Györffy István, Viski Károly már az 1910-es években is gyakran közöltek a népnyelv és a népi műveltség egyes részleteit megvilágító archív forrásokat. Később pedig diakrón szemléletű jeles tárgymonográfiákat tettek le az asztalra az anyagi kultúra számos területéről (településformák, népviselet, építészet, lakáskultúra stb.).

Mint már említettem, az archivális források néprajzi igényű feltárása Magyarországon az 1950-es évek első felében vett nagyobb lendületet. Az anyagi kultúra hazai történetének néprajzi kutatói a múzeumokban és más munkahelyeken is törekedtek az általuk vizsgált tárgyak, technikák, termékek lehetőség szerinti pontos datálására. Megnőtt az írott források feltárásának, közreadásának a becsülete, és már-már a szorosan vett néprajzi tárgyleírások, típusvizsgálatok és az összehasonlító kutatások elől vették el a folyóiratok, periodikák lapjait. Főképp a *kronológiai irányjelzők* keresése vezetett oda, hogy a néprajzi tényanyagot történeti szempontból megvilágító írásos források nyomtatásban is hozzáférhetőek lettek, és szakavatott kommentárokat kaptak.¹⁸

A pontos datálás lehetőségét azonban az archivális források feltárása sem teremtette meg a népi műveltség minden ágában, minden részlegében. Beigazolódott, hogy az anyagi kultúra és a társadalmi viszonyok, intézmények forrásadottságai lényegesen jobbak, mint a népköltészeté vagy a tánckultúráé. Az is nyilvánvaló volt, hogy az etnográfus nem gondolkodhat kerek évszámokban és éles időhatárokkal. Időben előre és a múltra vissza is mutatnak egymást részben átfedő jelenségek. Másrészről, a kulturális változások hol sietve, hol tetemes késéssel követik az eseményeket.¹⁹ Vargyas Lajos a klasszikus magyar népballadák eredetét, kialakulását vizsgálva mutatott rá, hogy az első előfordulás, az első lejegyzés csupán támpont, és a népköltészeti műfajok esetében már az évszázad megállapítása is nagy eredmény az abszolút kronológia meghatározását célzó kutatásban.

¹⁸ Barabás Jenő 1961: 135–137.

¹⁹ Kósa László 1976: 32.

A tárgytörténet kronológiája sokat meríthet az évszámos szótörténet eredményeiből. Nyelvemlékekből, latin nyelvű középkori forrásokból kihüvelyezett magyar szavak felbukkanása többnyire jól datálható. (Mint a harsafogáshoz használatos *kuttyogató* tárgyneve, amelyet Vízkelety András fedezett fel nemrégiben az 1350 körül keletkezett Leuveni glosszákbán.) Igaz, hogy ez az évszámos szótörténet a középkorban és a kora újkorban sem enged meg következtetéseket a tárgyak, jelenségek formájára, de legalább a megnevezett fogalmak, kulturális elemek létezését igazolja. Éppen ezért a néprajz és a művelődéstörténet kutatói sohasem mondhatnak le a szótörténet, az összehasonlító és a történeti nyelvtudomány eredményeiről.²⁰ Magyar szótörténeti tájékozódásunk kiindulópontja *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, amelyben megtaláljuk az 1960–70-es évekig felhalmozott szakirodalomhoz szolgáló fogódzókat is.²¹

3. Kuttyogató. Lónya
(Bereg vm.)
(Babus Jolán: *A lónyai vizek néprajza. Néprajzi Közlemények*
1959 nyomán)

Az anyagi kultúra tárgyköreinek képi megörökítése a középkor óta igen egyetlen mértékben történt, és ezen belül az elit kultúra, a hivatásos kultúra ábrázolása van túlsúlyban. Mégis, a népi műveltség történetének feltárása megköveteli az ikonográfiai források teljes körű számbavételét és értelmezését. A többnyire jól datált ikonográfiai források hozzájárulnak a tárgytörténet abszolút kronológiájának a kialakításához, és nélkülözhetetlenek a tárgyak formai és fogalmi meghatározásához. A képek, ábrák nem mindig vetekedhetnek a datált tárgyak forrásértékével, de kellő tárgyismeret birtokában, alapos forráskritikát alkalmazva nem csupán illusztrációként, hanem perdöntő dokumentumként is szolgálhatnak. Gondot főként annak eldöntése okoz, hogy az iniciálék, kódexek, oltárképek fes-

²⁰ Paládi-Kovács Attila 1993a: 18.

²¹ Benkő Loránd főszerk. 1967–1976.

tői, a kalendáriumok és más nyomtatott könyvek ábráit készítő fametszők, rézmetszők vajon eredeti tárgyakat, helyszíneket örökítettek-e meg, vagy másokat másoltak, netán emlékeikre és a fantáziájukra hagyatkoztak.

Kelet-Közép-Európa középkori, kora újkori népi műveltségének képi ábrázolása mennyiségét tekintve is messze elmarad Itália, Németalföld és más szerencsésebb tájak képekben megmutatkozó gazdagságától. (A „faragott képeket” is beleértve.) Ezért nálunk még becsesebbek a pecsétek, címerek, adománylevelek, céhlevelek, térképszélek, zászlók és más efféle tárgyakon megőrzött ábrázolások. Az utóbbi évtizedekben a 16., 17., 18. századi magyarországi viseletek ikonográfiája számos új felfedezéssel gazdagodott (például a Jankovich József, Galavics Géza által felfedezett, közzétett „erdélyi viseletkódex” révén), ugyanakkor alig hasznosult a Mezőgazdasági Múzeum Munkaeszköz-történeti Archívumának képdokumentációs gyűjteménye. Nálunk máig sem készültek, jelentek meg olyan kötetek, mint Csehországban, Lengyelországban és Szlovákiában, amelyek az egykori parasztok, pásztorok, bányászok, kézművesek és más kétkezi emberek munkaeszközeit, munkaműveleteit megőrkítő képanyagot tartalmaznak. Az anyag felkutatása, közreadása történészek, művészettörténészek, etnográfusok szorosabb összefogását igényelné a jövőben.²²

Egy néprajzi kronológia nem nélkülözheti a datált tárgyak számbavételét sem. Ebben a néprajzi muzeológia, különösen Kresz Mária és K. Csilléry Klára, ért el Európa-szerte elismert eredményeket. Datált épületek és bútorok nálunk a 17. században jelentek meg, gyakrabban pedig a 18. században. Évszámos tárgyak a 17. században a habán kerámia termékei között tűntek fel először, a parasztságnak dolgozó műhelyek butelláin, butykosain a 19. században szaporodtak meg az évszámok és feliratok.²³

²² Husa, Vaclav – Petráň, Josef – Šubrtova, Alena 1967; Kovačevićova, Soňa 1987.

²³ Csilléry Klára 1979–1980: 58–60; Csilléry Klára 1985; Kresz Mária 1954: 127–128.

Periodizáció, szakaszok és fordulópontok

A népi műveltség és az azzal élő társadalom történetének áttekintése nem képzelhető el időrendet követő rendszerezés nélkül. Nyilvánvaló, hogy az adatok kronológiai áttekintése önmagában még nem azonos a köznépi műveltség történetével. Periódushatárok közé csoportosított adalékok önmagukban nem tükrözik a kultúra és a társadalom állapotát, még kevésbé a változások folyamatát. A kronológia csupán segédeszköz a fordulópontok, a korszakhatárok megtalálásához. Szerencsés esetben azonban a változások okainak felderítéséhez, ütemének megállapításához, egyes műveltségi komplexumok, stílusrétegek meghatározásához is támpontokat nyújthat.²⁴ A *Magyar néprajz* című kézikönyv I. 2. kötetében olyan korszakhatárokat választottunk, amelyeknek a létezése aligha vitatható. A kulturális előzmények államalapításig terjedő kora, a középkor, a kora újkor és a kapitalizmus kora világosan elhatárolódik Magyarország történelmében. Ezt a szakaszolást nem előzte meg olyan hosszas diskurzus, mint a tízkötetes *Magyarország története* számára készült periodizációt.

Az általunk ismert európai tanulmányokból ugyanis eleve nyilvánvaló volt, hogy egész Európára érvényes, egységes korszakolást kidolgozni aligha lehet, mivel a történeti változások üteme, száma és egymásutánja a kontinens nagy régióiban, országaiban eltért egymástól. (Nem véletlen, hogy a döntően eseménytörténeti irányultságú *egyetemes történelmi kronológiák* is államok, országok szerinti csoportosításban közlik a fontos események dátumait.) Az is tudható, hogy a műveltségi javak állományának változása nem követi szorosan a társadalom- és gazdaságtörténet periódusait. Eltérés mutatkozik az anyagi kultúra és a folklór-műveltség – esetenként még azok szektorai – között is, mind a korszakhatárokat, mind a változások ütemét tekintve. Elsősorban azért, mert más és más faktorkok jutottak szerephez a változások előidőzésében az anyagi termelés és fogyasztás,

²⁴ Vö. Kósa László 1998: 70.

a szöveg-, a tánc- és zenefolklor, a naptári (vallási) ünnepek meg az egyén és a közösség életét végig kísérő szokások területén stb.²⁵

A német néprajzi kutatás periodizációs kísérletei magyar szempontból is tanulságosak. Günter Wiegelmann 1967-ben fő vonalaiban felvázolta a német nyelvterület és Közép-Európa népi táplálkozásának történeti alakulását, megállapította annak szakaszait és az egyes korszakok fontosabb jellegzetességeit a kora újkortól (1500) az 1960-as évekig terjedően. Ebben a munkájában a táplálkozáskultúra alábbi szakaszairól és fordulópontjairól szól: 1. középkor, 2. 1500–1680, 3. 1680–1770, 4. 1770–1850 közötti szakasz, 5. 1850-ben kezdődött és 1960-ban még lezáratlan periódus.²⁶

A következő évtizedben fellendült a középkori és a kora újkori Európa táplálkozástörténetének forráskiadása is. 1983-ban Kisbán Eszter kísérletet tett az egész földrész táplálkozáskultúrájának történeti korszakolására. Az általa vizsgált hét évszázadban négy nagyobb, az alábbi fordulópontokkal elhatárolt korszakot különített el: 1. 1300–1500, 2. 1500–1650, 3. 1650–1800, 4. 1800–2000. Megjegyezte, hogy ez a periodizáció némileg leegyszerűsített képet ad a történeti folyamatról és az utolsó korszak (1800–2000) túlságosan tág, és bizonyára további szakaszolást kíván.²⁷ A történész Hans J. Teutebergnek az európai táplálkozáskultúra fázisairól adott felosztása a *Food in Change* kötetben ennél is hosszabb időt fog át, mert felöleli Európa őskorát és az antik görög–római kultúráját is. Ennek megfelelően nála 9 periódust találunk. Utolsó az 1850 tájékán kezdődő „modern tömegfogyasztás” korszaka.²⁸

Peter Burke Anglia és Északnyugat-Európa „populáris kultúrájának” 1350–1950 közötti hatszáz éves történetét öt nagyobb szakaszra osztotta. A korszakhatá-

²⁵ Talve, Ilmar 1983: 114–119; Paládi-Kovács Attila 1993a: 19.

²⁶ Wiegelman, Günter 1967: 27.

²⁷ Kisbán Eszter 1984: 384; Kisbán Eszter 1986: 2.

²⁸ Teuteberg, Hans J. 1986: 14–21.

rokat 1350-nél, 1500-nál, 1650-nél, 1800-nál, 1900-nál és 1950-nél jelölte meg, és a „kerek számok előnyét” kereső felosztást maga is „önkéntes”-nek ismerte el.²⁹ Burke korszakolása nem tulajdonít különösebb jelentőséget a fordulópontoknak; alapállása tehát szöges ellentéte a német történészek és etnológusok aggályos mérlegelésének.

Minden korábbinál átfogóbb, több szempontot és anyagcsoportot szem előtt tartó áttekintést nyújt a német köznépi kultúra korszakairól Walter Hartinger tanulmánya. Érzékeli, hogy a tárgyhoz nyúló elődei nemcsak az egzakt, fix pontok megadását kerülik, hanem a korszakolással összefüggő értékelést is. Töretlennek látja a kortárs kutatók meggyőződését abban a tekintetben, hogy a történelmi folyamatok korszakolása nemcsak tűrhető segédeszköz lehet a végtelen adatmennyiség rendszerezésében, hanem valódi felismerésekhez is elvezethet.³⁰ Megállapítja, hogy a történészek által elfogadott „fordulópontok” egy része (pl. Bizánc bukása, az iszlám középkori terjeszkedése, az Újvilág felfedezése) nem jelenik meg fordulópontként a közép-európai népesség kultúrájában. A „fordulópont”-okat olyan időszakokra helyezi, amelyek az adott korszakra jellemző új szellem, eszme („Geist”) által már nyomatékosan meghatározottak. Ezért is tekinti fordulópontnak a „feudalizmus”, majd a „felvilágosodás” győzelmét a megelőző eszmék és formák fölött. Számol a változási folyamatok hosszú időtartamával, hiszen aligha akadt valaha tökéletes áttörés a történelem menetében, alig van éles határvonal az időben. Egy-egy perióduson át lassú változások hosszú sávja vezet. Az, amit „döntő fordulat”-nak nevezünk az események örök áramlásában, csupán a változások felgyorsulása, sűrűsödése, gyorsabb lefolyása. Hartinger a felgyorsult változások fázisait elkülöníti a lelassult változásokétól. Előbbiket „dinamikus”, utóbbiakat „statikus” periódusoknak nevezi.³¹

²⁹ Burke, Peter 1984: 366–371.

³⁰ Hartinger, Walter 1985: 54.

³¹ Hartinger, Walter 1985: 55–56.

Utóbbiakban történt a kulturális változások, szokások rögzülése, Sigfried Svensson kifejezésével élve a *fixáció*, amelyet az újabb változások, dekonjunktúrák idején felválthatott az elért életszínvonal és a megszerzett kulturális javak mentése, a hagyományok görcsös védelme is.³² A változás, az átmenet, a fixáció, a kontinuitás és diszkontinuitás, az innovációk, a konjunktúrák és a dekonjunktúrák, az európai történeti stílusok és szellemi áramlatok (protestantizmus, ellenreformáció) népi kultúrát alakító szerepéről itt most nem szólhatok. Minderről vázlatos áttekintés olvasható a *Magyar Néprajz* I. 2. kötetében.³³

Visszatérve a német köznépi műveltség történetéről készült legjobb periodizációra, megállapíthatjuk, hogy Hartinger korszakolása szorosan kötődik a német történelem jól ismert éráihoz: 1. A római uralom vége, a germán törzsek országfoglalása (5–6. század). 2. Archaikus idők, a társadalmi konszolidáció kora (7–12. század). 3. A középkori fordulat (13. század és a 14. század első fele). 4. A 14. század közepétől a 18. század közepéig tartó korszak. 5. Az iparosodás kora a 18. század közepétől a 19. század közepéig. 6. Németország 1850 után.³⁴

A közép-európai periodizációktól több ponton eltér az Ilmar Talve által javasolt felosztás a finn népi kultúra történeti korszakairól: 1. Első helyen említi a prehisztorikus örökséget, de az 1200-ig számított finn őstörténet tagolására nem vállalkozik. 2. A finn középkort az 1200–1520 közötti időre teszi, és hozzáveszi a 16. századot is. 3. Következő periódusa – a középkortól a modern korig – megjelöléssel felöleli a 16–17. századot, és az 1720/30-as évekig tart. (A 16. századot átmeneti szakaszként kezeli, és két korszaknál is számításba veszi.) 4. A kora újkor periódusát nála „a heterogén társadalom” népi kultúrája elnevezésű korszak követi 1730–1860 között. 5. A következő az úgynevezett „ipari korszak” az 1860–1960 közötti száz esztendőben. 6. Végül „népi kultúra egy ipari társadalomban” címen

³² Svensson, Siegfried 1972: 133–134; Svensson, Siegfried 1973: 114–117; Wiegelmann, Günter 1970; Wiegelmann, Günter 1991: 46.

³³ Paládi-Kovács Attila 2009: 24–38.

³⁴ Hartinger, Walter 1985: 57–79.

tárgyalja az 1960 utáni lezáratlan korszakot.³⁵ Pár évvel korábban Talve professzor a finn konyha és népi táplálkozás korszakaira nézve egy ettől eltérő, mindössze négy szakaszt elhatároló felosztást javasolt.

A magyar népi műveltség egy-egy területére kidolgozott korszakolások ismertetésére nincs most mód. Annyit jegyzek meg csupán, hogy az ekés földművelés, az állattartó kultúra, a lakóház- és építőkultúra, a bútor- és lakáskultúra, a köznépi öltözetek, a táplálkozás, a néptánc, a népzene, a tárgyalgó népművészet, a kézművesség stb. évszázadait, változásának, fejlődésének a szakaszait elemző tanulmányok bőséggel születtek Magyarországon az említett európai korszakolásokkal párhuzamosan, olykor azokat messze megelőzve.

A kiragadott példák rövid szemléjével leginkább azt kívántam érzékeltetni, hogy a népi műveltség történetének korszakolására sem Európában, sem Magyarországon nincs egységes, elfogadott metodika. Az eddigi kísérletek és eredmények azt a korábban is tudott dolgot erősítik meg, hogy a történelmi folyamatok és fordulópontok a földrész régióiban, országaiban kisebb-nagyobb, olykor egészen jelentős eltéréseket mutatnak. A vizsgálat tehát sehol sem szakadhat el a konkrét tényektől, a helyi időrendtől és kronológiától, az indukciót nem válthatja fel a dedukció, sem a történelemfilozófia valamelyik tetszetős konstrukciója. Nem szórítkozhatunk csupán a népi műveltség anyagára sem, és nem vonatkozathatunk el a „magas” kultúra, a hivatásos kultúra fejleményeitől, a tudati viszonyokat alakító szellemi, eszmei áramlatoktól és intézményektől. A népi művelődés az elmúlt évezred Európájában sehol sem volt független az országok törvényeitől, egyházi, királyi és helyi hatósági rendelkezésekkel meghatározott jogviszonyaitól, a társadalom mindenkori tagozódásától és szerveződésének a formáitól.

Nem térhetek ki bővebben a magyar problematika bemutatására, a történeti-néprajzi forráskiadás páratlan eredményeire. Azt azért említenem kell, hogy

³⁵ Talve, Ilmar 1983: 119–142.

Magyarországon döntően néprajzkutatóknak köszönhető a boszorkányperek, az ár- és bérszabások, a szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények, a canonica visitációk, az inventáriumok, a testamentumok, a kontraktusok, a pásztor-, arató- és egyéb szerződések archivális anyagának feltárása és közreadása. Egyedül az ár- és bérlimitációk anyaga 13 kötetet tölt meg. Kiadásuk az utóbbi tizenöt-húsz év eredménye. Hasznosításukra csupán egyetlen példát emelek ki. Döntően a ruházkodással kapcsolatos iparágak limitációi tették lehetővé a magyar köznép újkori öltözeteinek leírását, a változás folyamatának a megragadását, négy évszázad hazai viselettörténetének az újragondolását.³⁶ Döntően archivális források feldolgozására alapozott történeti néprajzi monográfiát még számosat említhetnénk. Fiatal doktoraink értekezéseiből a kora újkori Magyarország emberének életútját kísérő szokások (esküvő, keresztelő, avatás), a mezei gazdaság és a falusi társadalom állapota, az egyházak társadalomszervező munkája, az erdélyi háztartás és táplálkozás sajátos vonásai bontakoznak ki.³⁷

További példák említését mellőzve, szólni kell a néprajzi kronológia megoldásra váró feladatáról. *A magyar népi műveltség korszakai* alcímet viselő kötetünk végéről hiányzik az időrendi táblázat a *Magyar néprajz nyolc kötetben* címen megjelent alapműben. Mondhatnánk, hogy a *Magyarország történeti kronológiája* négy kötetben (1981–1983) fölöslegessé teszi a történeti néprajz ilyen irányú próbálkozását, de ez nem lenne igaz. Főként azért nem, mert a Benda Kálmán vezetésével készült négy kötetben, az eseménytörténet adatainak áradatában még a művelődéstörténet dátumait is nehéz megtalálni. A Glatz Ferenc vezetésével az elmúlt években előkészített új történelmi kronológia a korábbiaknál több figyelmet szentel a köznép életviszonyait alakító tényeknek. Azoknak az állami és egyházi státútumoknak, amelyek a népelet, a berögzült szokások megváltoztatására irányultak. Peter Burke „a népi kultúra reformjára”-nak nevezi a világi hatalom és az egyházak ezen törekvéseit. Megkülönbözteti a reform első (1500–1650) és második szakaszát

³⁶ Flórián Mária 2009: 14–18.

³⁷ Bárh Dániel 2005; Kocsis Gyula 2005; Kuti Klára 2003; Kiss Réka 2009.

4. Szüret és mustnyerés 1685-ben
(Comenius, Johannes A.: *Orbis pictus*. Lőcse, 1685 nyomán)

(1650–1800). A nyugat-európai reformerek különösen a vallási élet és a népszokások bizonyos formáit kifogásolták (például a mirákulum- és misztériumjátékokat, az apokrif imákat, a népi prédikációkat; a protestánsok még a szentek napjait és a zarándoklatokat is).³⁸ Nálunk a kiszehajtás, a pünkösdi királyválasztás szokását, a temetői, templomi táncot, a keresztelőt követő *paszitázást*, a lakodalmakhoz, gazdasági ünnepekhez, pásztorfogadáshoz kapcsolódó *dombérozást*, a *dérmálkozást* és még sok minden mást tiltottak. A hatóságok sok évszázados harcot folytattak a káromkodás, szitkozódás ellen, ruharendeletekkel kívánták szabályozni a paraszt- és pásztoemberek öltözeteit stb. Ennek a négy évszázados „reform”-nak a hazai

³⁸ Burke, Peter 1991: 246–247, 275–276.

5. Juhász subában, bottal és süveggel, 1740. Debrecen–Balmazújváros (Hajdú vm.)
(Balogh István: Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. *Ethnographia* 1959, 306 nyomán)

példatára, kronológiája azonban még közel sem olyan teljes, mint Peter Burke vagy Fernand Braudel elénk tárt gyűjteményei.

Egy néprajzi kronológia kiinduló alapja lehetne a *Magyar néprajz* című kézikönyv nyolc kötetének időrendi jegyzéke, amelyet követhetne a gazdaság- és technikatörténet, a társadalom- és művelődéstörténet, az egyháztörténet, a jogtörténet sok-sok, a népélet kereteit meghatározó dátuma, megfontoltan szelektált kronológiai gyűjteménye. Az európai etnológiában eddig szokatlan, de szükséges műfaj az ilyen időrendi áttekintés, amelyben helye van a vízimalom, a kerülő eke, a vashámor, a kávézás első említésének éppúgy, mint XIII. Gergely pápa naptárreformjának, Mária Terézia úrbéri pátensének, II. József türelmi rendeletének. Helyet kell benne adni az anyakönyvek megjelenésének, a konfirmáció és a bér márkolás

bevezetésének, a tridenti zsinatnak, a Károli-biblia megjelenésének, a baranyai egyházmegye Hercegszöllősen tartott zsinatának, az ellenreformáció nevezetes akcióinak, a népeletet szabályozó egyházi kánonoknak, a nagybőjt enyhítésének, a görög katolikus uniónak, de a görög katolikus karácsony áthelyezése időpontjának is. Bevenném a ruharendeletek, az erdőtvények, a legfontosabb megyei ár- és bérlimitációk dátumait, a temetők rendezését és a tűzkárok megelőzését elrendelő szabályok évszámait is. Nem folytatom a példák sorolását. Ennyiből is kiderült, hogy a néprajzi kronológia alapos megfontolást kíván.

Végezetül kimondhatom, hogy a hazai néprajzi kutatás sok tekintetben (pl. népzene, néptánc, népballada) előtte jár az európai etnológiának, folklorisztikának, a népi műveltség történeti rétegeinek, korszakainak a feltárásában. Minden ágában lépést tart a legjobbakkal, és számos tematikában (pl. agrártörténet, agráretnográfia, kézművesség, népi építészet és lakáskultúra) kezdeményezője, koordinátora a tudományos együttműködésnek (régészekkel, történészekkel, művészettörténészekkel). Olyan nagy ívű áttekintésekkel is rendelkezik, mint amilyen Hoffmann Tamás történeti-néprajzi összefoglalása az európai parasztság feudalizmus kori életmódjáról, különösen az agrártermelésben kifejtett fáradtságos munkájáról, valamint fogyasztási kultúrájának számunkra is kedves oldaláról, az étel és az ital előállításáról, a hajdani köznép fogyasztási szokásairól.³⁹ Őszintén kívánom, hogy a történeti néprajz művelése Magyarországon a jövőben még az eddiginél is erőteljesebben és eredményesebben folytatódjon.

³⁹ Hoffmann Tamás 1998–2001.

Irodalom

- Barabás Jenő 1961. A néprajzi kutatás és az írásos források. *Ethnographia* LXXII: 135–145.
- Barabás Jenő 1963. *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest.
- Bárh Dániel 2005. *Esküvő, kereszteleő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. Budapest.
- Bausinger, Hermann 1969. Algebra der Kontinuität. In: Bausinger, Hermann–Brückner, Wolfgang (Hgg.): *Kontinuität? Geschichtlichkeit und Dauer als Volkskundliches Problem*. Berlin, 9–30.
- Bausinger, Hermann 1982. Az újrarajzolt nép. In: *Hermann Bausinger válogatott tanulmányai*. Válogatta: Voight Vilmos. Szerkesztette: Verebélyi Kincső. *Folkloristica* 7. Budapest.
- Benda Kálmán (főszerk.) 1981–1983. *Magyarország történeti kronológiája* (a kezdetektől 1970-ig). I–IV. Budapest.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Budapest.
- Burke, Peter 1984. A populáris kultúra a történettudomány és az etnológia mezsgyéjén. *Ethnographia* 95: 362–373.
- Burke, Peter 1991. *A népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest.
- Csilléry Klára, K. 1979–1980. Statistische Untersuchungen zur Geschichte der volkstümlichen Möbel Ungarns. *Ethnologia Europaea* XI: 55–75.
- Csilléry Klára K. 1985. Statisztikai vizsgálatok a magyar népi bútorok történetében. *Ház és Ember* 3: 183–200.
- Dömötör Tekla 1981. *A magyar nép hiedelemvilága*. Budapest.
- Flórián Mária 2009. „A nép követte a szabást”. *Folyamatok a magyar paraszti öltözködés alakulásában*. Budapest.
- Gunda Béla 1994. *Hagyomány és európaiság*. Akadémiai székfoglaló. 1991. január 28. Értekezések, emlékezések című sorozat. Budapest.
- Hartinger, Walter 1985. Epochen der deutschen Volkskultur. *Ethnologia Europaea* VIII: 53–82.
- Herman Ottó 1909. *A magyarok nagy ősfoglalkozása*. Előtanulmányok. Budapest.
- Herman Ottó 1914. *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Budapest.
- Hofer Tamás 2009. A magyar népi kultúra történeti rétegei és európai helyzete Martin György tánc-kutatásai fényében. In: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Budapest, 341–351.
- Hoffmann Tamás 1996–2001. *Európai parasztszok. Életmódjuk története* I–II. Budapest.
- Husa, Vaclav – Petráň, Josef – Šubrtova, Alena 1967. *Homo faber*. Praha.
- Jankó János 1900. *A magyar balászat eredete*. Budapest–Leipzig.
- Kisbán Eszter 1984. Korszakok és fordulópontok a táplálkozási szokások történetében Európában. *Ethnographia* XCV: 384–399.
- Kisbán, Eszter 1986. Food Habits in Change: the Example of Europe. In: Fenton, Alexander–Kisbán, Eszter (eds.): *Food in Change. Eating Habits from the Middle Ages to the Present Day*. Edinburgh, 2–10.
- Kiss Réka 2009. *Egyház és társadalom a küiküllői református egyházmegye iratainak tükrében*. PhD-értekezés az ELTE Néprajzi Intézetében. Budapest.
- Klaniczay Gábor 1984. A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In: Hofer Tamás (szerk.): *Történeti antropológia*. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülésszak előadásai. Budapest, 23–60.

- Kocsis Gyula 2005. *A Jászság társadalma, népessége gazdálkodása a 16–17. században*. Budapest.
- Kodály Zoltán 1939/1984. Magyarország a zenében. In: Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, 379–418. – Önálló füzetként a Gondolkodó magyarok című sorozatban. Budapest, 1984.
- Kósa László 1976. *Népbagyományunk évszázadai*. Budapest.
- Kósa László 1998. „Ki népei vagytok?” *Magyar néprajz*. Budapest.
- Kovačevićova, Soňa 1987. *Človek tvorca*. Bratislava.
- Kresz Mária 1954. Évszámos hőmezővásárhelyi cserépedények a Néprajzi Múzeumban. *Néprajzi Értesítő* XXXVI: 124–147.
- Kuti Klára 2003. *Táplálkozás és háztartásvezetés Bornemissza Anna 17. századi udvarában*. PhD-értekezés kézírata az ELTE Néprajzi Intézetében. Budapest.
- Ortutay Gyula 1971. Hagyomány, változás, népi kultúra. *Népi kultúra – népi társadalom* V–VI: 283–290.
- Paksa Katalin 1999. *Magyar népzeneiörténet*. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 1991a. Changes in the role of historical sources in Hungarian ethnography. In: *Historical Sources. The Third Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology*. Konnevesi 20–25. 8. 1989, Helsinki, 94–104.
- Paládi-Kovács Attila 1991b. A történeti források szerepének változása a magyar néprajzban. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Történelem, régészet, néprajz*. Debrecen, 125–133.
- Paládi-Kovács Attila 1993a. *A magyar állattartó kultúra korszakai*. Budapest.
- Paládi-Kovács Attila 1993b. Bevezetés. Népi kultúra Magyarországon a 18. században. *Népi kultúra – népi társadalom* XVII: 7–13.
- Paládi-Kovács Attila 2002. Merre tart az európai néprajztudomány? In: *Tárgyunk az időben*. Debrecen, 129–156. – Lásd még: Vizi E. Szilveszter (főszerk.): *Székefoglalók a Magyar Tudományos Akadémián 2001*. Társadalomtudományok. Budapest, 119–143.
- Paládi-Kovács Attila 2009. Források, módszerek, eredmények a népi műveltség történeti kutatásában. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz I. 2. Táji, nép, történelem*. Budapest, 11–38.
- Svensson, Sigfried 1972. On the Concept of Cultural Fixation. *Ethnologia Europaea* V: 129–134.
- Svensson, Sigfried 1973. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. Meisenheim am Glan.
- Tagányi Károly 1919. *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. I. A családjog és öröklési jog. Budapest.
- Talve, Ilmar 1983. Periods in Folk Culture. Exemplified in Finland. *Ethnologia Europaea* XIII: 113–144.
- Teuteberg, Hans J. 1986. Periods and Turning-Points in the History of European Diet: A Preliminary Outline of Problems and Methods. In: Fenton, Alexander–Kisbán, Eszter (eds.): *Food in Change. Eating Habits from the Middle Ages to the Present Day*. Edinburgh, 11–23.
- Vargyas Lajos 1961. Miért és hogyan történeti tudomány a néprajz? *Néprajzi Értesítő* XLIII: 5–20.
- Vargyas Lajos 1980. A magyar zene őstörténete I–II. *Ethnographia* XCI: 1–34, 192–236.
- Wiegelmann, Günter 1967. *Alltags- und Festspeise. Wandel und gegenwärtige Stellung*. Marburg.
- Wiegelmann, Günter 1970. Innovationszentren in der ländlichen Sachkultur Nordwestdeutschlands seit 1500. *Zeitschrift für Volkskunde* 72: 177–200.
- Wiegelmann, Günter 1991. *Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie*. Diskussionen um Regeln und Modelle. Münster.

